

Agata Korzeniowska

 <https://orcid.org/0000-0002-5738-651X>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Tradycja miejsca w planowaniu przestrzennym wsi zamagurskiej

The tradition of place in the spatial planning of the Zamagurie village

Streszczenie

Artykuł dotyczy funkcjonowania zapisów tradycji miejsca w krajobrazie wsi pod kątem wykorzystania ich w formalnym rozwoju przestrzennym. Przeprowadzone badania dotyczą obszaru wsi Zamagurza Spiskiego w aspekcie zachowania zasad funkcjonowania ich historycznych struktur w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wnioski badawcze stanowią wskazania do optymalnych działań rozwojowych.

Słowa kluczowe: tradycja miejsca, planowanie przestrzenne, ruralistyka, rozwój regionalny

Abstract

The article examines the role of records of place traditions in the village landscape in relation to their use in formal spatial development. The research focuses on villages in the Spiš region, with a view to preserving the principles of functioning of their historical structures in the records of local spatial development plans. The conclusions of the research provide guidance on optimal development activities.

Keywords: tradition of place, urban planning, ruralism, regional development

1. WSTĘP

Niniejszy artykuł dotyczy problematyki możliwości optymalnego rozwoju obszarów wiejskich w odniesieniu do lokalnych uwarunkowań naturalnych i kulturowych, historycznie warunkujących ich powstanie i historyczne przekształcenia. Przedstawione analizy stanowią kontynuację badań autorki przeprowadzonych w latach 2018–2020, poświęconych problematyce znaczenia trwania tradycji miejsca w rozwoju przestrzennym układów wiejskich. Całość została zebrana w pracy doktorskiej pt. *Rola i znaczenie tradycji miejsca w rozwoju przestrzennym wsi na przykładzie Zamagurza Spiskiego*, obronionej na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej w 2022 roku. Nowe badania, prowadzone do 2024 roku, obejmowały głównie sprawdzenie aktualności obowiązujących dokumentów planistycznych.

Zakres terytorialny badań obejmował wsie polskiej części transgranicznego regionu etnograficznego Zamagurza Spiskiego, położonej w południowej Małopolsce i obejmującej czternaście miejscowości. Administracyjnie należą one do gmin: Nowy Targ, Bukowina Tatrzańska oraz Łapsze Niżne (il. 1). Pozostała część Zamagurza leży na Słowacji. Wszystkie wsie mają rodowód historyczny sięgający od XIII do XVI wieku. Ich gospodarka pierwotnie opierała się na rolnictwie oraz pasterstwie, żywe były tam też tradycje zbójckie. Obecnie na tych terenach oraz na sąsiednim Podhalu głównym motorem rozwoju jest turystyka bazująca na zasobach krajobrazu naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.

Il. 1. Położenie obszaru Zamagurza Spiskiego. Oprac. aut.

Zakres czasowy analiz obejmował okres od powstania wsi do czasów współczesnych, z uwzględnieniem wytycznych zapisanych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Wybór tematu badawczego podyktowany był potrzebą znalezienia remedium na dominujące problemy dotyczące polski system planistyczny. Zgodnie z przyjętymi założeniami określenie trwających historycznie form przestrzennych oraz zasad ich powstania, funkcjonowania i przekształceń wraz z warunkującymi je czynnikami jest kluczowe do ich współczesnego funkcjonowania. Prowadzi do wskazania optymalnych i praktycznych wytycznych dotyczących rozwoju przestrzennego wsi.

Artykuł składa się z powiązanych ze sobą części. W pierwszej określono aktualny stan badań zagadnień tradycji oraz tradycji miejsca w ujęciu architektury i planowania przestrzennego. Stanowią one podstawę do ulokowania tradycji w strukturze wsi, rozpoczynając od analizy wpływu czynników na formę wyjściową i jej historyczne przeobrażenia oraz wpływu, jaki ma trwanie tradycyjnych form na inne elementy układu. Analizy dopełnia diagnoza wpływu zapisów funkcjonujących planów zagospodarowania przestrzennego Zamagurza Spiskiego na ochronę bądź przekształcenia form historycznych układów. Całość zamyka podsumowanie wniosków badawczych, poparte wskazaniem funkcjonujących rozwiązań oraz przykładów z literatury tematu.

2. STAN BADAŃ. POJĘCIE TRADYCJI MIEJSCA W ARCHITEKTURZE I PLANOWANIU PRZESTRZENNYM

Pojęcie tradycji, podobnie jak zagadnienie rozwoju przestrzennego, od początków istnienia cywilizacji definiowane jest przez wiele dziedzin nauki. W ujęciu przestrzennym kluczową grupę źródłową dla pojęcia stanowią opracowania z zakresu projektowania terenów wiejskich. Badaczka ruralistyki Małgorzata Drożdż-Szczybura opisała tradycję miejsca jako ciągłość zjawisk nakierowanych jednocześnie na postęp oraz zachowanie tożsamości regionalnej. Wskazała ona, iż „właściwe relacje pomiędzy produkcją rolną a działaniami na rzecz ochrony, zachowania i kontynuacji środowiska przyrodniczego i kulturowego pozwolą na istnienie siedlisk tożsamy dla tradycji miejsca” (Drożdż-Szczybura, 2000: 7). Jej zdaniem właściwe jest „zachowanie tradycji miejsca jako «utrzymanie kulturowego krajobrazu, kontynuacja tożsamości, opieka, ochrona i stosowne użytkowanie obiektów *in-situ*, z zachowaniem właściwego dla nich otoczenia»” (Drożdż-Szczybura, 2006: 123). Kolejno architekt krajobrazu Janusz Bogdanowski określił tradycję jako zespół właściwości krajobrazu kulturowego, zapisanych w warstwach geologicznych i kulturowych w postaci śladów ewolucji. Jego zdaniem „jedną z podstaw działania w zakresie kształtowania krajobrazu staje się znajomość «tradycji miejsca», zarówno w okresie, gdy był nim krajobraz naturalny, jak i w okresie rozwoju i przekształceń krajobrazu kulturowego, by dalsze działanie mogło postępować w nawiązaniu i podjąć możliwie optymalną kontynuację” (Bogdanowski, 1976: 46). Pojęcie trwania zapisu

formy przywołał także Juliusz Żórawski w książce pt. *O budowie formy architektonicznej*. Opierając się na badaniach klasyków architektury, w tym Witruwiusza (1999), wskazał, iż „forma architektoniczna powstała na skutek działania człowieka i tym samym musi być zależna od jego budowy psychofizycznej i od historii społeczności. Uformowania architektoniczne podległe są takim samym procesom rozwojowym jak człowiek, o którym nie sposób mówić bez rozważania jego historii w najszerszym tego słowa znaczeniu” (Żurawski, 1962: 10).

W szerszym ujęciu kulturowym rangę odwołania się do tradycji ludowej wskazywał już w epoce oświecenia Johann Gottfried Herder, mówiąc o kluczowej roli lokalnej tradycji w społeczności jako grupie indywidualnych jednostek (Szymaniec, 2008: 21). Do jego myśli nawiązywał 100 lat później m.in. Friedrich Ratzel. Niemiecki geograf, twórca geografii politycznej oraz antropogeografii, wskazywał na ścisłe, bezpośrednie powiązania pomiędzy działalnością człowieka i środowiskiem przyrodniczym. Współistnienie dwóch światów, człowieka i natury, postrzegał jako dynamiczne, nacechowane ciągłymi zmianami ewolucyjnymi charakterystycznymi dla miejsca w lokalizacji geograficznej (Eberhardt, 2015: 204).

Na podstawie powyższych teorii utworzono tezę stanowiącą, iż: „forma tradycji miejsca w krajobrazie kulturowym poprzez swoje trwanie jest, stworzonym przez ludzi i naturę, obrazem ponadczasowych rozwiązań dla rozwoju przestrzennego wsi” (Korzeniowska, 2021: 11).

3. OPIS BADAŃ

Przeprowadzone badania w pierwszym etapie obejmowały identyfikację form tradycji miejsca zgodnie z definicją autorską. Formy określono na podstawie analiz map i dokumentów historycznych i porównania ze stanem istniejącym. Posługując się definicją Mieczysława Chowańca (1964: 15), określono formy tradycji w elementach struktury obszaru siedliskowego: w zachowanym przebiegu układu drogowego, formie działek siedliskowych i lokalizacji na nich zabudowy mieszkaniowej, oraz funkcjonowania w strukturze usług, terenów produkcyjnych i przestrzeni publicznych. Pozostawiono tereny rolne (pola i pastwiska), tereny zielone i wody otwarte jako części krajobrazu naturalnego (choć obszary rolnicze należy uznać za krajobraz przetworzony przez człowieka).

Kolejną określono skalę „wpływu czynników naturalnych i kulturowych na formę wyjściową i jej przeobrażenia w kierunku trwania lub zaniku” (Korzeniowska, 2021: 127). Przyjęta klasyfikacja czynników oparta została na założeniach m.in. Andrzeja Rzymkowskiego i Mieczysława Chowańca (1972: 12). Do naturalnych zaliczono: rzeźbę terenu, uwarunkowania klimatyczne (w tym mikroklimat), sieć wód powierzchniowych, gleby oraz pokrycie szatą roślinną. Na czynniki kulturowe składają się natomiast: reguły „rozplanowania układu inicjalnego, funkcje nierolnicze, powiązanie regionalne, struktura własności i jej zmiany, sposób powiązania siedliska z terenami uprawnymi, reformy administracyjne, postęp technologiczny, regulacje prawne, zmiany gospodarcze, mody, zmiany demograficzne i społeczne” (Korzeniowska, 2021: 127).

Kolejno określono wpływ trwania tradycji na elementy struktury wsi oraz wpływ obowiązujących dokumentów planistycznych, w tym przede wszystkim miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, na trwanie zapisów tradycji miejsca.

4. WYNIKI BADAŃ

4.1. WPŁYW CZYNNIKÓW NATURALNYCH I KULTUROWYCH NA FUNKCJONOWANIE TRADYCJI MIEJSCA

Pierwszym obszarem badań był wpływ zachowania lub zaniku tradycji miejsca na czynniki naturalne i krajobrazowe (tab. 1).

Tabela 1. Zestawienia analiz wpływu tradycji miejsca na czynniki naturalne i krajobrazowe.
Oprac. aut. (za: Korzeniowska, 2021)

Obszary analizy	Etap	Czynniki naturalne						Czynniki kulturowe											
		Ukształtowanie terenu	Klimat	Sieć wodna	Sytuacja glebowa	Szata roślinna	Średnia wartość	Rozplanowanie układu inicjalnego	Powiązane funkcje nierolnicze	Powiązanie regionalne	Struktura własności	Powiązanie z terenami uprawnionymi	Reformy administracyjne	Postęp technologiczny	Zarządzenia i obostrzenia prawne	Zmiany gospodarcze	Mody i trendy	Zmiany demograficzne i społeczne	Średnia wartość
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Drogi	powstanie	3	1,6	3	1,6	1,6	2,1	2,4	1,9	2,6	2,6	2,1	–	–	–	–	–	–	2,3
	trwanie	2,4	1,5	2	1,9	1,6	1,9	2,6	2,4	2,8	2,7	1,9	1	1,1	1,2	1,2	1,0	1,2	1,7
	zmiana	1,2	1,1	1,8	1	1	1,2	1,1	1,9	1,1	1,3	1,1	1	2	1,3	2	1,3	1,7	1,8
	średnia	2,2	1,4	2,2	1,5	1,4	1,7	1,7	2,1	2,1	2,2	1,7	1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,45	1,9
Działki siedliskowe	powstanie	2,2	2,1	2,8	2,4	2,1	2,3	2,6	1,6	2,5	2,8	2,6	–	–	–	–	–	–	2,4
	trwanie	3	2	2,8	2,5	1,7	2,4	2,6	1,6	2,4	2,8	2,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,6
	zmiana	1,4	1,4	1,4	1	1,4	1,3	1	1	1,2	1,5	1,3	1,5	1,9	1,4	2,5	1,7	2,6	1,6
	średnia	2,2	1,8	2,3	1,9	1,7	2	2,0	1,4	2,0	2,3	2,0	1,3	1,5	1,3	1,8	1,4	1,8	1,8

Zabudowa mieszkaniowa	powstanie	2,4	3	2,4	2	2,2	2,4	2,8	2	1,9	2,4	2,2	–	–	–	–	–	–	–	–	2,2
	trwanie	2,5	2,5	2	2	1,5	2,1	2,8	2	1,8	2,9	2,5	1,2	1,4	1,8	1,2	1	1,2	1	1,2	1,8
	zmiana	1,2	1,2	1,4	1,4	1,2	1,3	1,1	2	1,4	2,1	1,2	1,9	2,5	2,2	2,7	2,5	2,2	1,9	1,7	1,9
	średnia	2	2,2	1,9	1,8	1,6	1,9	2,2	2	1,7	2,4	1,9	1,5	1,9	2	1,9	1,7	1,7	1,7	1,7	1,9
Zabudowa usługowa	powstanie	2	1,6	2	2	1,7	1,8	3	2	2	3	1,2	–	–	–	–	–	–	–	–	2,2
	trwanie	2	1,1	1,7	1,2	1,1	1,4	3	2	2,6	3	1,3	1,4	1,3	1,7	1	1	1,1	1,1	1,1	1,7
	zmiana	1	1	1,2	1	1	1,1	1	2	1,6	2,1	1,3	1,8	1,5	1,7	2,6	2,1	2,4	1,8	1,8	1,8
	średnia	1,6	1,2	1,6	1,4	1,2	1,4	2,3	2	2,0	2,7	1,2	1,6	1,4	1,7	1,8	1,55	1,75	1,9	1,9	1,9
Tereny produkcyjne	powstanie	2,4	1,1	2,7	1,1	2,7	2	2,4	1,8	2,6	2,8	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2,1
	trwanie	2,6	1	2,3	1	3	1,9	2,3	1,1	2,6	3	1	1	1,6	1,1	1,2	1	1	1	1	1,5
	zmiana	1	1	1	1	1	1	1,8	1,1	2,5	2,5	1	1,2	2,3	1,4	2,2	2,1	1,1	1,1	1,7	1,7
	średnia	2	1	2	1	2,2	1,6	2,1	1,3	2,5	2,7	1	1,1	1,9	1,25	1,7	1,5	1	1,7	1,7	1,7
Przestrzeń publiczna	powstanie	2,7	2	2,6	1,4	1,4	2,1	3	3	3	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2,6
	trwanie	2	1	2,5	1	1,3	1,5	3	3	2,5	2,8	1,5	1,3	1	1,8	1,1	1	1	1	1	1,8
	zmiana	1	1	1	1	1	1	1	2	1,8	1,7	1,1	1,3	1,5	2	1,8	1,6	2,2	1,6	1,6	1,6
	średnia	1,9	1,3	2	1,1	1,2	1,5	2,3	2,6	2,4	2,1	1,5	1,3	1,2	1,9	1,4	1,3	1,6	2	2	2
Średnia	1,9	1,4	2	1,4	1,5	1,6	2,1	1,9	2,1	2,4	1,5	1,3	1,5	1,5	1,6	1,4	1,5	1,8	1,8	1,8	

Skala: 1 – słaby wpływ, 2 – umiarkowany, 3 – mocny.

Przy waloryzacji poziomu wpływu badanych zjawisk zastosowano trzystopniową skalę (1–3) oznaczającą natężenie wpływu jako: 1 – wpływ słaby, pośredni wobec innych czynników i widoczny zwłaszcza w szerszym ujęciu analitycznym, przy założeniu, że w organizmie ruralistycznym każde działanie, nawet słabe i rozłożone w czasie, pozostawia trwałe ślad; 2 – wpływ umiarkowany, bezpośredni lub pośredni, znaczący dla zmian, ale zbliżony skalą do pozostałych czynników współdziałających; 3 – wpływ mocny, bezpośredni czynnika jako głównego i wyróżniającego się na tle innych (Korzeniowska, 2021: 213).

Badania wskazują, że w początkach osadnictwa niezwykle ważne znaczenie miały przede wszystkim czynniki naturalne. Najważniejszymi z nich były szczególnie: ukształtowanie terenu i dostęp do wody. Te elementy determinowały kształt oraz funkcjonowanie układu, na który wpływ miały także postępujące zmiany cywilizacyjne. Z czasem zwrócenie uwagi na unikalne zasoby krajobrazu naturalnego przyniosło rozwój turystyki. Ze względu na postęp cywilizacyjny w zachodzących przekształceniach przeważać zaczęły stopniowo wpływy czynników kulturowych nad naturalnymi. Równocześnie niewielki stopień zróżnicowania owych dwóch grup czynników jest wskaźnikiem zrównoważenia ich wpływów.

W grupie czynników kulturowych dominują czynniki historyczne: rozplanowanie inicjalnego układu ruralistycznego i związana z nim pierwotna struktura własności, ulegająca z czasem dalszym przekształceniom. Kolejno znaczące są funkcje nierolnicze wynikające z rozwoju

cywilizacyjnego oraz powiązania miejscowości w skali regionu. Zdecydowanie przeważają one nad regulacjami prawno-administracyjnymi, których ważność kształtuje się także poniżej wpływu gospodarczego. Jest to wskazówka do określenia działań do stworzenia taktyki polityki planowania przestrzennego, a także zasad ochrony konserwatorskiej, które odchodzą od twardego prawa do lokalnych działań w obrębie elementów struktury wsi.

Spośród wszystkich kategorii największe zmiany zaszły w zabudowie mieszkaniowej oraz rozplanowaniu i kształcie działek siedliskowych. Na te zmiany miały wpływ reformy gospodarczo-polityczne (w tym zmiana granic państwowych) oraz postęp technologiczny. Nie bez znaczenia pozostawały też mody realizowanych w granicach indywidualnych działek obiektów i zespołów, które wynikały między innymi z interpretacji wytycznych administracyjnych, co wskazuje na konieczność dbałości o odpowiednie regulacje w zakresie indywidualnej zabudowy jako najbardziej podatnej na zmiany.

Kluczowe znaczenie czynnika ludzkiego eksponuje duży udział czynników kształtowanych z poziomu jednostkowego mieszkańca-inwestora czy decydenta-urzędnika. Ten właśnie czynnik powinien być brany pod uwagę w kontekście podejmowania decyzji dotyczących posiadanych własności. Ponadto człowiek nie powinien być nigdy pomijany w procesie planowania „jako odbiorca przestrzeni o określonych potrzebach oraz uwarunkowaniach psychofizycznych. [...] Wszystkie formy odgórnego kształtowania przestrzeni przez indywidualnych mieszkańców były i są chętniej przyjmowane przy odpowiednich uwarunkowaniach ekonomicznych” (Korzeniowska, 2021: 214).

W okresie pomiędzy badaniami (lata 2021–2024) nie zarejestrowano na omawianym obszarze wielu znaczących wydarzeń powiązanych z czynnikami naturalnymi, wpływającymi na strukturę wsi. Wyjątkiem był pożar, który we wsi Nowa Biała w czerwcu 2021 roku strawił 25 domów mieszkalnych wraz z towarzyszącymi zabudowaniami gospodarczymi, zorganizowanymi w zwartą strukturę w inicjalnym układzie wsi, budującymi niwę domową. Domy odbudowano w nieco zmienionych formach, zachowując jednak ich lokalizacje na działce i powiązania z otoczeniem.

4.2. STOPIEŃ WPLYWU TRWANIA TRADYCJI MIEJSCA NA OBSZARY STRUKTURY

Analiza wpływu trwania tradycji miejsca na pozostałe elementy struktury ruralistycznej wskazuje stopień wpływu tradycyjnych form na zachowanie i wzmocnienie pozostałych elementów struktury. Zestawienie wyników badań przedstawia tab. 2.

Badania wskazują na największy wpływ układu drogowego na wszystkie elementy układu siedliskowego oraz na krajobraz naturalny z wartością wpływu na poziomie 2,9. Kolejno jako element wpływający na przekształcenia struktury zidentyfikowano krajobraz naturalny (2,2), który powiązany jest w szczególności z układem drogowym oraz zabudową mieszkaniową. Następnie, z wynikiem 2,1, plasuje się właśnie zabudowa mieszkaniowa, na której trwanie formy najbardziej wpływa krajobraz naturalny (2,8), a w następnej kolejności układ drogowy oraz

powiązana z nim forma działek siedliskowych (2,2). Mniejszy wpływ wykazują tereny usług (1,5) oraz tereny produkcyjne (1,0). Podobnie sytuacja wygląda z formą zabudowy usługowej, która jest najbardziej powiązana z układem drogowym (2,6) oraz przestrzenią publiczną (2,5). Równomierny jest wpływ trwania tradycji miejsca w strukturze ruralistycznej w przypadku przestrzeni publicznych (1,8). W zestawieniu wyróżnia się z najwyższą wartością układ drogowy (2,4), natomiast z najmniejszą (1,0) tereny produkcyjne, które we wszystkich badanych wsiach są położone poza centrum. Najmniejszy wpływ na trwanie tradycji, na poziomie 1,3, we wszystkich elementach struktury wykazano dla terenów produkcyjnych. W tym przypadku najsilnie zaznaczyły się wpływy istniejącego układu drogowego oraz krajobrazu naturalnego (2,0).

Tabela 2. Wpływ trwania tradycji miejsca na obszary struktury. Oprac. aut.

Obszary analizy		Wartości wpływu							Średnia wartość
		Układ siedliskowy						Krajobraz naturalny	
		Układ drogowy	Działki siedliskowe	Zabudowa mieszkaniowa	Zabudowa usługowa	Tereny produkcyjne	Przestrzeń publiczna		
Układ siedliskowy	Układ drogowy	–	3,0	2,7	3,0	3,0	3,0	2,8	2,9
	Działki siedliskowe	2,2	–	2,6	2,3	1,0	2,0	2,0	2,0
	Zabudowa mieszkaniowa	2,2	2,2	–	1,5	1,0	2,0	2,8	2,1
	Zabudowa usługowa	2,6	2,0	2,0	–	1,5	2,5	2,0	2,1
	Tereny produkcyjne	2,0	1,3	1,0	1,2	–	1,0	2,0	1,3
	Przestrzeń publiczna	2,4	2,0	2,0	2,0	1,0	–	1,6	1,8
	Średnia wartość	2,2	2,3	2,1	2,0	1,3	2,1	2,2	2,0
Krajobraz naturalny		2,8	2,0	2,8	2,0	2,0	1,6	–	2,2

Skala: 1 – słaby wpływ, 2 – umiarkowany, 3 – mocny.

Podsumowując, badania wskazują na mocne powiązania układu drogowego i lokalizacji zabudowy mieszkaniowej w relacji z krajobrazem naturalnym. Powyższy fakt należy mieć na uwadze, wpisując układy zabudowy i obsługujące sieci dróg w naturalne uwarunkowania lokalne. Mając na uwadze wyniki badań, można założyć, iż pozwoli to na optymalny rozwój pozostałych elementów struktury.

4.3. WPŁYW OBOWIĄZUJĄCYCH ZAPISÓW MIEJSCOWYCH PLANÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO NA TRWANIE TRADYCJI MIEJSCA

Pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego mają, w zróżnicowanym zakresie, wszystkie badane wsie. W gminie Bukowina Tatrzańska sołectwa Czarna Góra oraz Jurgów posiadają opracowania uchwalone w latach 2006–2007. W latach 2012–2014 przyjmowane były miejscowe zmiany, głównie w zakresie lokalizacji nowych terenów usługowych. Sołectwo Rzepiska posiada objęty planem tylko niewielki obszar od sierpnia 2021 roku. W gminie Nowy Targ w Nowej Białej, Krempachach oraz Dursztynie plany przyjęte w latach 2006–2007 ograniczono do terenów poszerzających bezpośrednio istniejące zainwestowanie oraz powiązanych terenów produkcyjnych. Największe zmiany zaszły we wsi Dursztyn, dla której przyjęto w 2020 roku plan zakładający ponad 200% przyrost terenów zabudowy. Kolejno w 2023 roku poszerzono tereny zabudowy w granicach wsi Krempachy w zakresie około 30% przyrostu istniejącego zainwestowania, kontynuując tendencje wzdłuż istniejących dróg głównych. Gmina Łapsze Niżne, znajdująca się w całości w granicach historycznego terenu Spiszu, posiada większościowe pokrycie planami miejscowymi w granicach administracyjnych wszystkich sołectw. Plany przyjęte w 2006 roku były kolejno zmieniane miejscowo: w większym zakresie w 2022 roku w Falsztynie, Trybszu, Łapszach Wyżnych oraz Kacwinie i Łapszance.

Na etapie wyłożenia do publicznego wglądu znajduje się obecnie procedura opracowania planów dla sołectw Frydman, Niedzica i Niedzica-Zamek. Wszystkie zmiany planów przewidywały poszerzenie terenów zabudowy, w tym rozwój zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i letniskowo-rekreacyjnej, oraz lokalizację nowych usług turystyczno-wypoczynkowych. We Frydmanie przewiduje się również poszerzenie terenów produkcyjnych i eksploatacyjnych. Planowane poszerzenia zabudowy zarówno mieszkaniowej, jak i usługowej stanowią średnio o 50% zwiększeniu wobec stanu istniejącego (Korzeniowska, 2021). Odbywa się to z reguły kosztem obecnych terenów biologicznie czynnych, w większości wzdłuż istniejących szlaków komunikacyjnych, w sąsiedztwie istniejącej zwartej zabudowy, jednak konsumpcja nowych terenów odbywa się często poprzez punktowe realizacje, prowadzące do rozproszenia istniejącej struktury.

Badania planów zagospodarowania uchwalonych po 2023 roku potwierdzają tendencje zdiagnozowane w analizach wcześniejszych. W dalszym ciągu wyznaczane są nowe tereny zabudowy, przy równocześnie posiadanych niezrealizowanych zasobach. Szczególnie widoczne jest to we wsiach intensywnie rozwijających się turystycznie, gdzie planowany jest dynamiczny rozwój na poziomie ok. 100% (Czarna Góra, Falsztyn, Jurgów, Niedzica) oraz 200% przyrost zabudowy istniejącego zainwestowania (Dursztyn). Obecnie wykonanych zostało około 40–50% założeń, z uwzględnieniem istniejącej zabudowy. Biorąc pod uwagę czas, jaki upłynął od uchwalenia pierwszych planów w 2006 roku, można stwierdzić, że tereny nie

zostaną wypełnione, natomiast ich realizacja w postaci rozproszonych obszarów może pogłębić istniejące tendencje deregulacyjne tradycyjnych układów przestrzennych.

Na podstawie funkcjonujących planów zagospodarowania przestrzennego dokonano analizy stopnia wpływu ich zapisów na zachowanie form tradycji miejsca (tab. 3).

Tabela 3. Zestawienie wartości wpływu zapisów obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (mpzp) na trwanie tradycji miejsca. Oprac. aut.

Obszary analizy		Wartość wpływu
Układ siedliskowy	Drogi	2,2
	Działki siedliskowe	2,0
	Zabudowa mieszkaniowa	1,9
	Zabudowa usługowa	2,1
	Tereny produkcyjne	2,1
	Przestrzeń publiczna	2,5
Średnia		2,1
Krajobraz naturalny		1,9

Skala: 1 – brak wpływu (zagrożenie), 2 – wpływ umiarkowany.

Zestawienie wartości poziomego wpływu obowiązujących zapisów mpzp na utrzymanie tradycji miejsca zawiera się w przedziale między 2,5 a 1,9, wskazując na umiarkowany stan zachowania i planowanego utrzymania form tradycji miejsca. Najmniejsze wsparcie (1,9) odnotowano dla tradycyjnych form zabudowy mieszkaniowej oraz krajobrazu naturalnego. Analizy zapisów mpzp wykazują także umiarkowane wsparcie dla zachowania i ochrony istniejącej struktury działek siedliskowych. Może to wynikać z faktu, że jako największe obszary części struktury ruralistycznej, będące głównym przedmiotem decyzji planistycznych, są zarządzane indywidualnie przez ich właścicieli i pozostają własnością prywatną. Poziom wpływ zapisów planistycznych na kontynuację formy zabudowy mieszkaniowej wskazuje największe zagrożenie deformacji tradycji. Podobnie jak w przypadku działek siedliskowych wynika to jednocześnie z wielu przyczyn. Należą do nich nieustannie zachodzące zmiany kulturowe, związane (obecnie) między innymi z globalizacją oraz przeszczepianiem obcych dla tożsamości regionu wzorców, ale także z dużego rozdrobnienia zabudowy.

We wsiach o rodowodzie historycznym ważne jest również ujęcie wpływu miejscowych planów na zabytkowe wartości struktury. W przypadku układów zamagurskich ochroną, poprzez wskazanie ścisłej strefy konserwatorskiej, objęte są m.in.: układy wsi Frydman, Nowa Biała oraz Krempachy. Nakłada ona zakaz zmiany układu, w tym przebiegu dróg, lokalizacji nowej zabudowy oraz ochronę kompozycji zieleni. Zgodnie z zapisami planu w strefach ochrony oraz w odniesieniu do obiektów objętych ochroną konserwatorską wymagane jest

uzgodnienie wszelkich prac z odpowiednimi służbami konserwatorskimi. Zapisy planów obejmują także formalne zakresy ochrony krajobrazu. Wszystkie zapisy dotyczące form ochrony wskazanych w planie wynikają z wymogów prawnych, a ich zakres jest regulowany przez stosowane ustawy i najczęściej ograniczony do litery prawa.

W obszarach o bogatym dziedzictwie kulturowym szczególnie istotny jest brak systemowej polityki wobec zastanego dziedzictwa. W dokumentach planistycznych nakazuje się opiekę nad obiektami zabytkowymi, jednakże działania te nie są wpisywane w szerszą politykę, brak też nakreślenia skutecznych mechanizmów ich finansowania. Jako korzystne w zapisach planów miejscowych należy wskazać funkcjonowanie regulacji jako takich, jednak ich ogólnikowość pozostawia szerokie pole do interpretacji. Wobec obserwowanego niskiego wpływu obostrzeń konserwatorskich i braku społecznego zaangażowania w ochronę istniejącej substancji i walorów krajobrazu, przy jednoczesnym narzuceniu obowiązku utrzymania i ochrony historycznej tkanki oraz braku wsparcia finansowego ze strony organów administracji państwowej lub samorządowej, wskazane wydaje się wprowadzenie rozwiązań pośrednich, dopuszczających modyfikacje formalne i funkcjonalne promujące zachowanie formy. Z perspektywy planowania przestrzennego wsi możliwe i celowe jest wskazanie, na podstawie znajomości uwarunkowań lokalnych i tradycji miejsca, optymalnych dla struktury ruralistycznej form ochrony i zachowania elementów dziedzictwa.

4.4. WNIOSKI

Stosunkowo dobre wskaźniki zachowania form tradycji w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego mogą stanowić podstawę do wprowadzenia rozwoju opartego na zasadach kontynuacji tradycji miejsca, szczególnie w zakresie przebiegu dróg oraz doboru usług i kształtowania przestrzeni publicznych. Elementy te są bowiem integralne w zachowanych układach inicjalnych, co świadczy o możliwości twórczej kontynuacji głównych założeń przestrzennych tych układów. Wskaźniki wpływu elementów struktury na otaczający układ ruralistyczny krajobrazu naturalnego pokazują wciąż (2024) dość dobry poziom wzajemnych powiązań struktury oraz zapisów mpzp. Świadczy to o korzystnym, jak na warunki południowej Polski, zachowaniu granicy krajobrazów pierwotnych. Wynika to ze specyfiki ukształtowania terenu, a także dużych zasobów terenów niezabudowanych w granicach wsi, w odróżnieniu chociażby od sąsiedniego Podhala. Dzieje się tak między innymi dzięki zachowaniu, mimo przemian cywilizacyjnych i ustrojowych, „zasad historycznego, zwarteo rozplanowania” (Korzeniowska, 2021: 214), charakterystycznego dla badanego obszaru.

Zgodnie z wytycznymi Marka Kowickiego w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich „odczytanie historycznych zasad zagospodarowania, wpisanych w krajobraz naturalny, może być podstawą do wyznaczenia stref funkcjonalno-przestrzennych w skali regionu” (Kowicki, 2014: 23, za: Korzeniowska 2021: 192). W polityce rozwoju obszarów zamagurskich o silnych

preferencjach turystycznych szczególnie istotne jest więc uwypuklenie wartości krajobrazowych jako wymiernego czynnika ekonomicznego.

Według przeprowadzonych badań zachowanie tradycji miejsca wpływa korzystnie w różnym stopniu na poszczególne elementy struktury wsi. W odniesieniu do układu drogowego zaletami utrzymania formy tradycji miejsca są m.in.: funkcjonowanie dróg wpisanych w krajobraz naturalny, główne ukształtowanie terenu, zalesienia oraz sieć wodna. Rozplanowanie drogowe utrzymuje także spójność struktury, modulując możliwości dalszych podziałów geodezyjnych. W szerszym ujęciu przebieg dróg utrzymuje historyczne powiązania regionalne w zakresie m.in. gospodarki czy kultury. W odniesieniu do działek siedliskowych utrzymanie tradycyjnych form sprzyja zachowaniu powiązań zabudowy w zakresie obsługi drogowej i jej relacjom z obszarami rolniczymi i krajobrazem, zapewniając ergonomicznie optymalne dopasowanie form działek do uwarunkowań naturalnych. Dla zabudowy mieszkaniowej na działkach siedliskowych korzystnymi aspektami kontynuacji tradycyjnych rozwiązań są m.in. zachowanie ładu przestrzennego w pasach wzdłuż historycznych ciągów, wytyczonych optymalnie pod względem krajobrazowym i klimatycznym. W szerszym zakresie całego organizmu wiejskiego rozplanowanie takie ogranicza koszty, zapewniając łatwość rozbudowy infrastruktury technicznej i drogowej w ramach istniejących ciągów. Historyczne zasady, ograniczają chaos, stwarzając atrakcyjną, harmonijną przestrzeń, będącą zasobem rozwojowym, sprzyjającą budowaniu relacji sąsiedzkich (Korzeniowska, 2021: 216).

Odejście od tradycji w zabudowie wiejskiej wiąże się z chaosem przestrzennym. Według Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk (KPZK, 2022: 7) wsparciem przeciwko postępującym procesom chaosu i degradacji środowiska przyrodniczego jest planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. Jest ono podstawą do równoważenia rozwoju, ochrony klimatu i środowiska naturalnego oraz podnoszenia jakości życia mieszkańców. Według Huberta Mełgesa problemy chaotycznego i nadmiernego rozwoju wsi, szczególnie w obszarze Małopolski, wynikają z uwarunkowań historycznych, które doprowadziły do prymatu własności indywidualnej, dominującej nad wspólnymi korzyściami społeczności, nie wspominając o ochronie wartości krajobrazowych (Mełges, 2018: 93).

Badania wskazały stosunkowo dobre zachowanie lokalizacji zabudowy w historycznych układach, jednak jej forma w większości odbiega niekorzystnie od tradycji regionalnych, wpływając na obniżenie jakości przestrzeni. Według Kowickiego jedną z przyczyn pojawienia się i rozwoju od początku lat 90. stylu tzw. regionalizującego była reakcja na siermiężność architektury PRL-u, a zwłaszcza na ograniczony stylistycznie i formalnie, wypaczony w realiach państwa komunistycznego styl międzynarodowy, funkcjonujący także na polskiej wsi (niezależnie od miejscowych tradycji budowlanych) od lat 60. Ta uproszczona architektura i funkcjonalistyczna ruralistyka były wspierane przez liczne regulacje architektoniczne i budowlane, jak chociażby promowane katalogi projektów budynków – tak mieszkalnych, jak i publicznych czy rolniczych, a także przez ograniczoną w stosunku do sytuacji w miastach, ale wciąż obecną prefabrykację. Wszystkie te elementy ograniczały swobodę twórczą

w zakresie architektury na wsiach zamagurskich, która, podobnie jak w całej Polsce, rozkwitła wraz ze zmianą systemu społeczno-gospodarczego po 1989 roku. Do fali nowości dołączyła moda na pastisze form zakopiańskich, implementowane do dziś w całym regionie bez zrozumienia genezy stylu zakopiańskiego, po licznych przekształceniach, według indywidualnych gustów i potrzeb autorów i inwestorów (Kowicki, 2010: 21).

Zabudowa mieszkaniowa stanowi większość budulca struktury wsi, dlatego szczególnie ważna jest strategia rozwoju oparta na zasobach lokalnej społeczności. Problem ten poruszyła m.in. Anna Górka (2023: 51) w badaniach tradycyjnych zagród w krajobrazie Kaszub. Wobec zagrożenia degradacją oraz widząc szansę zachowania walorów krajobrazowych na wybranych obszarach, wskazała ona na konieczność podjęcia działań zaradczych poprzez m.in. stworzenie zintegrowanego podejścia do zarządzania dziedzictwem kulturowym krajobrazów rolniczych oraz edukację w zakresie znaczenia dziedzictwa krajobrazowego dla dobrostanu człowieka. Podkreśliła także konieczność aktywnego włączenia społeczności lokalnej w proces zarządzania zmianami i planowania przestrzennego. Podobne wnioski postawiła w odniesieniu do terenów podmiejskich Krystyna Strumiłło (2023: 56), opisując podłódzką osadę letniskową Kolumna-Las, będącą do lat 20. XX wieku formalnie wsią. W celu zachowania i wykorzystania cennych walorów miejsca postulowała ona zintegrowane podejście do ochrony, wskazując, iż dziedzictwo kulturowe odzwierciedla stosunek społeczeństwa do świata i wartości, będąc odpowiedzią na przepisy i zalecenia UE dotyczące zarządzania dziedzictwem i wzmacniania tożsamości lokalnej.

Badania wskazują znaczące korzyści z utrzymania tradycji miejsca w zabudowie usługowej, która historycznie tworzyła centrum układu wsi. Stabilna pozycja centrum usługowego ułatwia orientację przestrzenną oraz skupia życie wsi, podkreślając jego rangę w aspekcie społecznym. Zwarta i czytelna kompozycyjnie przestrzeń publiczna ma potencjał koncentracji życia wsi jako miejsca promocji kultury i dziedzictwa lokalnego. Pod względem komunikacyjnym położenie w węzłowej lokalizacji wzmacnia funkcjonowanie usług również w strukturze wyższego rzędu.

W aspekcie terenów produkcyjnych utrzymanie tradycji miejsca sprzyja kontynuacji istniejącej funkcji, w powiązaniu z uwarunkowaniami naturalnymi promując dziedzictwo przemysłowe *in situ*. W szerszym ujęciu funkcjonowanie lokalnych przedsiębiorstw w historycznych obszarach struktury wsi kształtuje właściwy dystans od strefy mieszkaniowej (Korzeniowska, 2021: 217).

5. PODSUMOWANIE. WYKORZYSTANIE TRADYCJI MIEJSCA W ROZWOJU PRZESTRZENNYM WSI

Historia wsi zamagurskich wskazuje bardzo zróżnicowane uwarunkowania kulturowe, działające na terenie, który nie uległ większym zmianom wskutek działania czynników naturalnych. Wnioski i obserwacje można bezpośrednio odnieść do problemów występujących

w obszarach o podobnych uwarunkowaniach, takich jak Małopolska, mogą także mieć zastosowanie w innych regionach w Polsce w diagnozie problemów rozwoju przestrzennego.

Tradycja miejsca jako zapis ugruntowanych historycznie form przestrzennych, umiejscowionych w charakterystyczny sposób w lokalnym krajobrazie, powinna stać się istotnym wyznacznikiem w kształtowaniu polityki rozwoju ze względu na swoją stabilność i przewidywalność. Analizy zmian, jakie zaszły w strukturze wsi w latach minionych, dają obraz możliwych przekształceń oraz sposobność opracowania optymalnych rozwiązań. Dla prawidłowego rozwoju konieczna jest współpraca twórców lokalnego prawa przestrzennego ze społeczeństwem, chociażby w postaci wymaganych przez obecne przepisy konsultacji społecznych. Współpraca ta powinna być wpisana w interdyscyplinarnie ujętą strategię rozwoju na każdym szczeblu, jak i w szeroko pojętą gospodarkę narodową oraz diagnozy planistyki oparte na analizach historycznych i aktualnych, w tym także analizach dokumentów planistycznych z różnych etapów rozwoju miejscowości.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdanowski, J. (1976). *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Kraków: Wydawnictwo Ossolineum.
- Chowaniec, M. (1964). *Siedlisko i zagroda w planowaniu wsi*. Warszawa: Arkady.
- Drożdż-Szczybura, M. (2000). *Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Drożdż-Szczybura, M. (2006). *Zabudowa obszarów wiejskich szansą zachowania i rozwoju architektonicznej ekologii pamięci*. W: D. Korolczuk (red.), *Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi* (s. 120–126). Białystok: Wydział Architektury Politechniki Białostockiej.
- Eberhardt, P. (2015). Poglądy antropogeograficzne i geopolityczne Friedricha Ratzla. *Przegląd Geograficzny*, 2(87), 199–224.
- Górka, A. (2023). The role of isolated farmsteads in the open landscape protection on the example of Kashubia. *Architectus*, 2(74), 49–59.
- Korzeniowska, A. (2021). *Rola i znaczenie tradycji miejsca w rozwoju przestrzennym wsi na przykładzie Zamagurza Spiskiego* (praca doktorska). Kraków: Politechnika Krakowska.
- Kowicki, M. (2010). *Patologie/wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Kowicki, M. (2014). *Rozproszenie zabudowy na obszarach Małopolski a kryzys kreatywności opracowań planistyczno-przestrzennych*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- (KPZK) Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. (2022). *Przestrzenne Zagospodarowanie Kraju – perspektywa długookresowa*. Polska Akademia Nauk. Pobrane z: <https://>

- publikacje.pan.pl/book/148383/przestrzenne-zagospodarowanie-kraju-perspektywa-długookresowa (dostęp: 22.10.2024).
- Mełges, H. (2018). *Pozamiejski obraz przestrzenno-architektoniczny Małopolski wczoraj i dziś*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Rzymkowski, A., Chowaniec, M. (1972). *Planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*. Warszawa: Arkady.
- Strumiłło, K. (2023). An integrated approach to the protection of cultural heritage on the example of Kolumna – a former summer resort near Łódź. *Architectus*, 2(74), 49–58.
- Szymaniec, P. (2008). Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie*, (2), 18–36.
- tradycja (b.r.). *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/tradycja.html> (dostęp: 22.10.2024).
- Witruwiusz (1999). *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Żórawski, J. (1962). *O budowie formy architektonicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.